

Марияна Цибранска-Костова (София, България)

РОДНИНСКАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ В СЛАВЯНСКИ ПРАВНИ ТЕКСТОВЕ ОТ КЪСНОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

(Допълнението от XVII в. в ръкопис ЦИАИ 1160)

Ръкопис № 1160 от Църковния историко-архивен институт към Св. Синод на Българската православна църква в София (нататък *ЦИАИ 1160*) е най-ранният запазен юридически сборник в България. Той бе фототипно възпроизведен през 2007 г. (Архивски номоканон 2007). По филиграноложки данни се датира от 60–80 г. на XIV в. (Атанасова 1984). До момента повечето проучвания върху неговия състав, произход и език се занимават с така наречения *Псевдозонарин номоканон*, известен още с названията *Номоканон на Котелерий*, *Номоканон на Slavia Orthodoxa*, тъй като преписът в *ЦИАИ 1160* е едно от общо петте ранни оцелели свидетелства от XIV в., документирали разпространението на най-популярния каноничноправен образец от епохата на османското владичество на Балканите с широк хронологически и пространствен обхват. *Псевдозонариният номоканон* се преписва до XVIII в. не само сред южните славяни, но още в Русия, Украйна, Влахия, Молдова, Полша, Унгария, Словакия (Žejuch et al. 2018).

В настоящата разработка целенасочено ще изместя фокуса на внимание върху допълнението от л. 206а до края на 220-листования кодекс. Тези последни 15 листа в ръкопис *ЦИАИ 1160* се датират от XVII в. и съдържат таблици за степените на родство и забраните за сключване на брак (Своден каталог 1982: 55–56). Основните ми цели са: да разкрия връзката между това допълнение и основния текст от XIV в.; да изясня неговия произход спрямо византийската правна книжнина на същата тема; да изразя хипотеза за езиковата му принадлежност въз основа на комплекс от лингвистични признаци и преди всичко въз основа на репрезентантите в лексико-семантичната група на роднинските термини, като ги сравня както със засвидетелстваните лексеми в основната част на ръкописа, така и с българската правна книжнина през Късното средновековие. Поради големия обем и изобразителната специфика на таблиците със степените на родството, кои-

са препятствие за сключване на брак. Мануил Малакс е най-известният от тримата споменати автори от XVI в. – писател, канонист, нотариус и ритор на Константинополската църква (Герд 2016; Павлов 1887: 16). В преписа от *ЦИАИ 1160* обаче се четат отправки само към личността, чийто труд е заложен в основата на компилациите с най-популярните степени на родството през епохата на Късното средновековие на Балканите: *мануїла ѿєродїакона ѿ велнаго хартофла велкон цркви л. 206а*. Така се потвърждават историческите сведения, че Захария Скордилий възпроизвежда в голяма степен Ектезиса на „първия“ Мануил – Мануил Ксантинос, чиято основна цел е да улесни възприемането на тази сложна и объркана материя не постротю, нь простотю реченїи. Загова Ектезисът е наречен от своя автор *ἀπλεστέρα καὶ συντομωτέρα*, съкazanїе простѣнше ѿ кратчѣнше *ЦИАИ 1160*, л. 206а. На М. И. Горчаков славистичната наука дължи изданието на гръцкия текст, именно това издание ще използвам при възстановяването на гръцки съответствия (Горчаков 1880: 43–53; коментар за изданието Павлов 1887: 15–16).

На още едно място в преписа в *ЦИАИ 1160* има именно позоваване. То е представено като добавка в страничното дясно поле от преписвача на целия текст: *костантинна арменопала, ѿ ѿ ѿ тнтла л. 209б*, а в заглавието се посочва четвъртата книга на *Шестокнижието от 1345 г.* на Константин Арменопул (1320–1380/83). От този основополагащ византийски компендиум няма открит пълен славянски превод, а само фрагменти (Hexabiblos 1851; съвременно издание *Арμενόπουλος* 1971). Цифрите се разчитат като четвърта книга, титул б., но в различните гръцки ръкописи номерацията варира от б. до 8. Според изданието на G. E. Heimbach извадката с имената на константинополския патриарх Николай III Граматик (1084–1111) и византийския император Мануил Комнин (1143–1180), които издават постановления за брака, е 7. титул (Hexabiblos 1851: 503–504). В славянския превод те също се споменават: *сїє възнсано бнвшн при патрнарсѣ ннколѣ; нздє же н повелѣнїе црѣ мануїла л. 209б*. Голяма заслуга на хартофилакс Мануил Ксантинос е, че след типовете родство, разгледани от каноничноправна гледна точка, са приложени схеми (*διαγράμματα*) с лични имена, онагледяващи позволените и забранените брачни съюзи между лицата в дадена степен на родство. Те се възпроизвеждат с някои промени от критския свещеник.

Следователно пред нас е типичен текст за степените на родството от епохата на Късното средновековие на Балканите (общи въпроси на правото през този период у Geanakoplos 1966; Pantazopoulos 1967; Apostolopoulos 2001 и др.). В него с онагледявания и прости обяснения се систематизира популярната тема за забранените бракове и степените на родството, която може да наречем постоянна и най-разпространена канонична материя в славянската преводна книжнина. Интересът към нея никога не стихва, появяват се нови преводи, адекватни на обилието от подобни съчинения във византийската традиция. Натрупването им води до това, че именно през

османския период, когато бракът попада в кръстосания обсег на православната църква, народното обичайно право и турските съдилища, въпросът за спазването на християнските норми стои на дневен ред; възниква необходимост от текстове с практическо приложение и на говорим език, които да улесняват дейността на свещениците; нужно е да се отстранят противоречията от исторически и каноничен характер. Успоредно с това се въвежда в обращение променена система от роднински термини, а техният брой и вид зависи от източника. Като пример ще припомня, че един от най-важните източници по проблемите на родството – славянският превод на *Прохирона* от самото начало на XIII в., има две основни глави по темата за родството, но терминологията е толкова богата, че дори само в едната от тях роднинските термини са около 35 (Цибранска-Костова 2021: 97–102).

Не е установено кой и къде е превел изложението на Захария Скордилий. Може с убеденост да се твърди само, че преводът се е появил най-рано през последната четвърт на XVI в. Класиците канонисти А. С. Павлов и М. И. Горчаков говорят за сръбски превод с големи книжовни достойнства и с ранни материални носители от началото на XVII в., споменавайки южнославянски правни сборници, допълнения към *Синтагмата на Матей Властар* и часослови (Павлов 1887: 37–39). Съчинението на Скордилий повлиява темата за брака в *Требника на Петър Могила* от 1646 г. (Требник 1646: 364–394). То придобива безспорно практическо приложение и в оригинал, и в превод. Сред известните на територията на България преписи може да се спомене гръцкият в Библиотеката на *ЦИАИ Ms. Graec. 871¹* от 1603 г., произхождащ от Бачковския манастир, който допълва други известни преписи от европейски библиотеки, атонските гръцки манастири Ивиرون и Есфигмен (Getov 2014: 216–221, *Ирмологий с Номоканон* на Мануил Малакс, но в края са поместени известните ямбични стихове на Скордилий към неговото съчинение – Къркикакѣ 2012: 34). Разглежданият тук препис в *ЦИАИ 1160* е много ценен за славянската традиция, макар че е незавършен поради загуба на листове. Той прекъсва в раздела за духовното родство; пропуснати са извадки от правилата на Трулския събор, *Синтагмата на Властар*, тълкуванията на Теодор Валсамон и др., както и цялата глава за осиновяването. Сред по-известните славянски преписи следва да се посочи *РНБ ОР Погод. 243*, датиран от различни изследователи с известни разлики от първата третина или от първата половина на XVII в. (Иванова 1981: 251; Левшина 2021: 190)². Интересен факт е, че критянинът показва познания

¹ <https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/62039/>.

² Дигитализиран на <http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=18B0724B-C5B2-4264-AC52-34E7900D92F8>. Описан е като сръбски номоканон от първата четвърт на XVII в. По същество представлява редакция на *Номоканона* при Великия Требник. Произведението на Марафара е на л. 112а–135б.

върху църковния живот в православните епархии извън Константинопол, защото на едно място в текста изразява одобрение към практиката ἐν λάσῃ τῇ βουλγαρικῇ ἐπαρχίᾳ заради спазването на ограниченията при духовно родство до седма, а не до шеста степен в духа на разпоредбите на „архиепископа на България Хоматиан“ (Павлов 1887: 35; конкретни казуси от епистолярната кореспонденция и други запазени документи от канцеларията на охридския архиепископ могат да се намерят у Илиев 2010). В славянски превод това обяснение се чете в цитирания ръкопис *РНБ ОР Погод. 243*: *НѢ въз всен бѣлгарскоѣ епархіи, сѣрѣ въз ѣнорѣи прѣвѣи нѣмѣстнннѣи такѣоѣ нѣ прѣщѣно сѣпрѣженіѣ нѣво възбрѣанн семѣ сѣпнсѣнїемѣ архїепѣпѣ бѣлгарскы хомѣтннѣ мѣожъ (sic!) достославнѣи нѣ нѣ дѣѣанїѣ оѣво сѣборно глѣѣ прѣнзѣйтн (1276).*

РОДНИНСКИ ТЕРМИНИ

А. Кръвното и родството по сватовство. Разглежданото съчинение на Захария Скордилий притежава разгърнатата система от роднински названия, по-важните от които представям в азбучен ред:

Въноука: нѣ ннже дѣщѣрь своѣ нлн внѣкѣ нлн прѣвнѣкѣ нлн вторѣ внѣкѣ нлн тре внѣкѣ нлн шѣрѣ 207а, οὐδέ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, ἢ τὴν ἐγγόνην, ἢ τὴν δισεγγόνην, ἢ τὴν τρισεγγόνην, ἢ τὴν προεγγόνην, ἢ τὴν ἀλεγγόνην. Контекстът илюстрира един от характерните за превода начини на назоваване на преки роднини в низходяща степен. Той е повлиян от гръцкия оригинал с производни от ἐγγόνη ‘внучка, потомка’, ἔγγονος ‘внук, потомък’³. В случая под забрана попада кръвосмесителна връзка с дъщеря, внучка, правнучка, праправнучка, като родството върви още две степени по-надолу в духа на римското разбиране за далечното родство, обозначаващо с поредна цифра (Sophocles 1860: 220; Холиоучев, Младенов, Радева 2012: 509 за употребата на префикса *пра-* от и след трета степен на родството). Така степените на отдалеченост от условия „аз“, спрямо който те се определят, са общо шест. В превода не се спазва напълно симетрията и семантична яснота се постига само чрез сравнение с гръцки. Например *προεγγόνη* означава правнучка, а *ἀλεγγόνη* – праправнучка, но се вижда, че преводачът е въвел много по-познатото му *прѣвѣноука* веднага след *въноука*. В останалите позиции водещ е бил гръцкият термин, който се калкира. Примери за същия принцип на именуване има и при други названия, както ще стане ясно. Производните от *въноука* в изследвания текст са много повече в сравнение с *въноукъ*. Представа за употребата на лексемата в ж.р. дава основният текст на *ЦИАИ 1160*:

³ За значението на τό ἔγγονον ‘потомък, плод’ и превода му с *отѣродъ* в текстове от XIV в. вж. Христова-Шомова 2021: 150. Тук запазвам начина на изписване в гръцкия оригинал, без да коментирам словообразователните аспекти и възможните семантични вариации в изписването на ἐκ, ἐγ (ἐν) (LS 1996: 467, 503).

Вѣдомо же бѣднѣ ꙗко ꙗще помнѣ женѣ брѣдѣ монѣ, ꙗ нѣмѣ сѣна жена дъщеря ѿ нѣнѣ мѣжа. немошно ꙗе мнѣ посагнѣтн тѣ дъщеря. нѣ дъщѣре ꙗже ꙗе ѿ тѣ дъщеря, снрѣ вѣнѣкѣ снѣшнѣнѣ мнѣ 166а (производните от роднински названия относителни прилагателни са обичайни за целия ръкопис – женнѣ от жена, съпруга; коумнѣнѣ от коумица; сестрнѣнѣ от сестра; снѣшнѣнѣ от снаха и др.).

Дѣверъ за гр. γαμβρός: нѣмѣмѣ оу сестрѣнѣ моеѣ дѣвера ꙗ възнѣмѣмѣ брѣта ѣгоѣа женѣ 216а; Ἐχω εἰς τὴν ἀδελφὴν με γαμβρόν, καὶ λαμβάνω τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τὴν γυναῖκα. Този термин е един от съвпадащите между допълнението и основната част на *ЦИАИ 1160*, сравни снѣѣ нѣ свекрѣ ѿ жены сѣна свѣго. ꙗ снѣ ѿ мащѣхѣ свѣа. ꙗ дѣверѣ ѿ жены брѣ свѣго ꙗ шврѣ такоѣе 162а. И двата контекста засвидетелстват значението ‘брат на съпруга по отношение на съпругата’ (БЕР 1971 1: 331; Китанова 2010: 79; Трубочев 1959: 133–135). Лексемата отсъства от номенклатурата на роднинските термини в по-ранните светскоправни текстове като *Еклогата* и *Прохирона*, но зачестява от XIV в. насетне, включително с производно относително прилагателно дѣверовѣ в *Манасиевата хроника* (Среднеболгарский перевод 1988: 215). Среща се в изповедния въпросник към жени от *Зайковския требник* от първата половина на XIV в. именно в посоченото значение като особено опасна позиция за кръвосмешение между снахата в едно семейство с нейния девер или свекър (Цибранска-Костова, Мирчева 2012: 268).

Пасторъкъ, пасторъка. Пасторѣка моеѣо жѣнѣ не възнѣмѣю; ннѣже мѣкъѣа възнѣмѣютѣ ꙗже ннѣгдѣ мѣжа снѣ пасторѣка; възнѣмѣю пасторѣко шѣрнѣ моѣго моѣже *ЦИАИ 1160*, л. 215б. Названията спадат към богатата група думи за заварени и доведени деца от други бракове на някой от съпрузите. Термини за това са фиксирани в предходни юридически състави, например в *Прохирона*: падъщѣрнѣца в маргинална глоса е обяснена с пасторѣка за проуѣнѣ ‘доведена дъщеря на своя пастрок; дъщеря от предишен брак на съпругата му; заварена дъщеря; най-общо дете от предишен брак’; отчнѣмѣ ‘втори баща, пастрок’, πατριός (LS 1996: 1473; Цибранска-Костова 2021: 100–101). Това специфично родство е пресечна точка между кръвното и брачното и се разглежда в раздела за „природното свойство“ (Гранберг, Федер 2021: 192). То е особено характерно за византийската роднинска генеалогия в правните текстове, тъй като повторният брак на едно лице го обвързва с нов тип съюз. *Пащѣрка, пасторѣка, пастрок* са термини за псевдородство, неистинска, съподчинена или по-ниска степен на родство, означена чрез префикса *па-* (Китанова 2014). От съвременните лингвогеографски и диалектни данни става ясно, че *падъщѣрица, пащѣрка* са типични думи за говорите около Охрид, Битоля, Дебър, българските моравски говори и др., така както *пастрок, пасторѣка* са познати из цялата българска говорна територия (Холиолчев, Младенов, Радева 2012: 464–465, 451, 463; Георгиева 2016: 60). В съвременния език *пастрок* е небιологичният баща, но текстът разкрива значението, останало в диалектите ‘доведен или заварен син’ (БЕР 1996 5: 86). Забраните гласят,

че мащеха не може да се омъжи за бившия мъж на своята доведена дъщеря, нито мъж може да вземе за жена бившата съпруга на своя доведен син, но дадено лице може да се ожени за доведената дъщеря на своя шурей.

За изясняване на значенията, с които в *ЦИАИ 1160* битуват лексемите пасторъкъ ‘доведен син’ и пасторъка ‘дovedена дъщеря’, спомагат гръцките съответствия от оригинала на Скордилиий *πρόυονος, προύονη*. Що се отнася до словоформата пасторко, тя едва ли е основна форма на думата, както смята М. Райкова, а по-скоро графичен вариант на пасторъка (Райкова 1999: 236). В *РНБ ОР Погод. 243* са фиксирани различията: пасерба моего женя не възнимаю 121б; възнимаю пасерба шуря моего 122а, следователно заместители на горните термини са пасербъ, пасерба за приемно дете от мъжки или женски пол (Miklosich 1977: 556; Трубачев 1959: 53–54). Същите термини се срещат в *Требника на Петър Могилa* (л. 382а), а това поставя въпроса кое различие е първично в южнославянския превод. Той изисква по-задълбочени и изчерпателни сравнения с много повече преписи.

Пашеногъ. Лексемата е фиксирана двукратно: занѣже ѿць оубо нъ снъ къ малонъ нъ къ сновнцн пакн ѿчѣе нъ сновнее дръжеть мѣсто. а къ двѣма вторѣ братуѣдома внають въ мѣсть ѿца нъ снѣ пашенозн 212а; ннже дѣдъ нъ вторн внѣкъ да не нъ тн вѣмѣнѣтъ се пашенозн 213а. Смята се за заемка от езика на прабългарите в старобългарски (според някои от аварите), но дори в съвременните етимологични речници се придружава от бележка „рядко“ (БЕР 1996 5: 116; Райкова 1999: 236; Трубачев 1959: 141). Тя е с ограничено диалектно разпространение, но се среща в целия южнославянски ареал. Намира слабо отражение в лексикографски източници, например в Речника на Фр. Миклошич се документира само по един пример от първата половина на XVIII в. (Miklosich 1977: 559). Той обаче е показателен, тъй като е извлечен от препис на *Азбучната синтагма* на солунския свещеноиннок Матей Властар, преведена вероятно още през XIV в. в пределите на сръбската държава при управлението на Стефан Душан (1331–1355). Най-ранният запазен славянски препис на *Синтагмата* се датира от 1370 или 1380 г. и е известен като Пчински, или Стари Карловачки, с местонахождение Патриаршеската библиотека в Белград, № 70 (Новаковић 1907: 64–65; Alexandrov 2012: 188; Суботин-Голубович 2013: 16). Лексемата пашеногъ тук се оказва обичайна, макар че не е документирана в краткия двуезичен гръко-славянски речник на Ст. Новакович към неговото издание на *Синтагмата* от 1907 г. Ето само няколко примера за нейната употреба: бивають бо въ мѣсто самобратѣе пашенозн. сѣмоуцають се отьсоудоу родска нмена (по повод невъзможния брак на двама рождени братя с две първи братовчедки); не бо есть моштно отцоу н снноу двѣма вторнма братуѣдома съвѣкоупнтн се. бивають бо въ мѣсто отца н сына пашенозн (забранен брак на баща и син с две втори братовчедки); дѣдъ бо н прѣвнѣоукъ двѣ прѣвѣ братуѣдѣ поетн възврѣннени соутъ, да не н сн пашенозн вѣмѣнѣтъ се (Новаковић 1907: 135, 136, 137, 139,

141 във втори състав, осма глава за браковете; за извадки от тази глава в други компилативни сборници у Гранберг, Федер 2021). *Синтагмата на Властар* се налага като безспорен авторитет в правната книжнина на Славянския юг и несъмнено е допринесла за засиленото присъствие на лексемата пашеџъ в юридически текстове от XIV в. насетне. Изключително интересно обстоятелство е, че в *РНБ ОР Погод. 243* в същите примери вече се четат баджанакъ, което се приема за османотурски еквивалент на пашеџъ, а между двете названия има неоспорима етимологична връзка (БЕР 1971 1: 25). Графично се изписва в мн. ч. баджанакъ 1186, 1196. Следователно още в началото на XVII в. двете лексеми са синонимни и се противопоставят по статуса архаична, книжовна – нова, говорима дума.

Примерите от *ЦИАИ 1160* документират значението ‘мъж на сестрата на съпругата, баджанак; всеки един от съпрузите на сестри помежду си’. Позицията на това сродяване при брак в гръцкия текст е изразена със $\sigma\upsilon\gamma\gamma\alpha\mu\beta\rho\varsigma$. Названието се разпростира аналогично върху други степени на родство по сватовство. Според известните засега данни извън славянския превод на *Синтагмата на Матей Властар* няма друг равен по брой и различни контекстови употреби текст от юридическия жанр, документирал лексемата пашеџъ. Този факт би могъл да се използва за по-прецизната езикова характеристика на славянския превод на *Синтагмата*, каквато до момента липсва.

Пръмама: ннкто же бо мѡжетѣ възѣти мѣрѣ свою њнн бѡбѡ њнн прѣбѡбѡ њнн вѣрѡбѡ бѡбѡ њнн трѣ бѡбѡ њнн прѣмѡмѡ 207a (в *РНБ ОР Погод. 243*, л. 113a, прамма); ἢ τὴν μάμην, ἢ τὴν προμάμην, ἢ τὴν δισμάμην, ἢ τὴν τρισμάμην, ἢ τὴν ἄπομάμην. На този термин първа обръща внимание М. Райкова, приемайки го с пълно основание за означение на прапрабабата, без да търси и привежда гръцки съответствия (Райкова 1999: 237). Гръцкият текст на Скордилиий спомага да се уточни, че прѡ/прѣмама съответства именно на ἀπομάμη ‘прапрабаба’. Всички засвидетелствани гръцки термини в ж.р. по линия на майката назад към предците са производни от μάμη ‘баба’ с префигиране: προμάμη ‘прабаба’ и т.н., като се изравняват по смисъл с латинските термини atavia, abavia за далечен прародител в ж.р. (Hépitès 1910: 457; LBG). Отпращането в по-далечното родство е накарало преводача да смени основата на термина и вместо съвременния начин – производно от баба с редупликация на префикса, той въвежда семата мама и словообразователен компонент за превъзхождане, притежание на качество или признак във висша степен, а отгук и далечен предходник – прѣмама ‘прапрабаба; най-възрастната жена в семейството; предходничка във възходяща степен на родство’⁴. Неслучайно съществува изразът „до девето коляно“ за обо-

⁴ В контекста на разночетенията от двата славянски преписа префиксите прѡ- и прѣ- са семантично тъждествени. В днешните български диалекти пра- и пре- също са синоними

значение на далечното родство (Толстая 2009: 12). Етнолингвистичните проучвания убедително доказват, че исторически системата на родството се е опростявала, докато в настоящия текст под влияние на оригинала и комплекс екстралингвистични причини тя се връща назад към предците. Далечните родствени връзки очевидно са били важни в епохата на османското владичество, когато родът играе основна роля за съхранение на идентичността. Следи от това състояние са запазени в съвременните диалекти на южнославянските езици, където по-далечното родство от четвърто коляно във възходяща линия се назовава със специални термини (Бјелетић 1994: 200). Налага се заключението, че в текста от *ЦИАИ 1160* поради стремежа към изчерпателност на самия оригинал са въведени детайлни термини за представители на рода с по-далечна кръвна връзка. Те се образуват от атрибутивни съчетания с компонент числително или от едносъставен термин с префикса *пра* (*прѣ*), без да е застъпена неговата редупликация (Георгиева 2016: 60, 75, 176; Холиолчев, Младенов, Радева 2012: 511). До днес той е семантично средство за изразяване на темпорална предходност или за усилване на признака *стар* (БЕР 1996 5: 577; Китанова 2010: 72; Холиолчев, Младенов, Радева 2012: 515). Заслужава да се отбележи още едно название, оформено по модела на *прѣмама*, което се извлича от основната част на ръкопис *ЦИАИ 1160*, л. 436. Това е *прѣтъшта* с две употреби: срещу *μητροπενθερά* с оригинал в 173. правило в *Номоканона на Котелерий* (Cotelerius 1677: 98, в латински превод *in uoverca et matris socru*, буквално ‘с мащехата и свекървата на майката’); срещу *μητροπενθερά* в 161. правило (Cotelerius 1677: 95, *cum uovercae socru* ‘със свекървата на мащехата’; за значението на праслав. *тъшта* ‘тъща, свекърва’ у Трубачев 1959: 125)⁵.

Свьсть. Трѣ родство н сѣ съблженіе ѿ. н сълагѣт се ѿ трѣ родовъ. ннъ бо рѣдъ, ннъ бо рѣдъ женѣ моѣѣ н брѣтъ ѿеѣ н ннъ шѣрн моѣгѣ женѣ; дѣще оубо оумрѣтъ женѣ мѣѣ, могѣ възѣтн шѣрн моѣгѣ свѣсть 215а; двѣнхъ брѣтн шѣра н свѣсть не възбрѣно съчетаваѣт се *ЦИАИ 1160*, л. 216а. Трябва да признаем *Псевдознариния номоканон* и неговите многобройни преписи за основна текстова среда, в която се преписва лексемата през епохата на османското владичество. Това се потвърждава от еднократната употреба съ *свѣстѣа* в основния текст на *ЦИАИ 1160*, л. 96б. *Свьсть* означава ‘сестра на съпругата; балдъза,

в родствени названия, тип *превнук*, *правнук*, но за далечна генеалогия се обобщава префиксът *пра-*. По тези въпроси вж. Георгиева 2016: 60; Холиолчев, Младенов, Радева 2012: 509, 511–512.

⁵ Именно по този контекст от *Номоканона на Котелерий* гръцкият термин е коментирани у Ш. Дюканж, който повтаря превода на издателя Ж.-Б. Котелие (Du Sange 1954: 930, *matris socrus*). В славянския превод на *Азбучната синтагма на Матей Властар* се дава следното обяснение: *тъшта* ѿсть матн н баба н прѣбаба женн моѣѣ н нн ѿдннѣу же нхъ понмоу (Новаковић 1907: 135). За установяване на точното значение на редкия термин *прѣтъшта*, който би могъл контекстово да се приспособява, за да означаи различни позиции, е необходимо да се издирят и анализират още примери.

зълва', в контекста 'съпругата на брата на жена ми', γυναίκαδέλφη. Независимо че е праславянско образувание, сред диалектите на българския език днес тя е характерна за западнобългарския говорен ареал (Китанова 2010: 92: свѣска 'омъжена сестра' в Югозападна България; Даскалова, Велчева 1982: 64; Трубачев 1959: 140). В *РНБ ОР Погод. 243* се изписва под формата свастъ121б.

СННОВЬЦЪ, СННОВНЦА. Лексемите са повсеместни в извадката от Захария Скордилий, но не се срещат в основната част на ръкопис *ЦИАИ 1160*: ннже снновнцѣ свою 207б; стрнцъ нме триждн глѣт се. нлн простъ стрнцъ оцѣ нлн мѣтере братъ. нже ие третѣа бо стѣпенн, къ сновцѣ нлн къ снновнцн своѣн 210б; стрнцъ н сновцъ възнмѣють тѣткѣ н сновнцѣ обѣауе ѣгдѣ възмѣтъ стрнцъ тѣткѣ ѣ сновьцъ сновнцѣ процѣаѣет се 214б. Известна е двоичността в назоваването на родството по сребрена линия с производни от братъ и сестра, за което славянската роднинска терминология дава множество примери, т.е. синът на брата се нарича братанъ, братаньць, синът на сестрата сеструнь, сеструньць. В книжовния български език, вероятно под въздействие на църковнославянски и руски, е наложен общият термин *племенник, племенница* (Китанова 2010: 75–76, 92). Преписът от *ЦИАИ 1160* допълва картината с друг общ енокоренен термин със суфикси, маркиращи двата рода: снновьць е племенник, а снновнцѣ – племенница, т.е. децата на брата или сестрата (Трубачев 1959: 50–51; Бјелетић 1994: 201; Георгиева 2016: 63, 72; Холиолчев, Младенов, Радева 2012: 603, където се дават сведения за наличие на лексемата в същото значение в български ръкописи от XIII–XV в.), в гр. ἀνεψιός, ἀνεψιά. Те са производни от основния термин сынъ. Забележително в южнославянски ръкописи от XVI–XVII в. се регистрират двойките сеструнь–сеструнка, братанъ, братаньць–братанька (едносъставни термини за съчетанията *братов, сестрин син, дъщеря* – Даскалова, Велчева 1982: 62), както и традиционно присъстващите непреведени гърцизми анеψнн, анеψнѣ, които са универсални в старите текстове за двете позиции – братовчед/-ка и племенник/-ца. Опитите те да бъдат адекватно преведени, водят до различни названия за страничните линии на родството и до дублиране на названия за една и съща позиция. Съвременното състояние показва, че снновьць и снновнцѣ са официализирани в сръбския книжовен език, а в българските диалекти имат друго семантично развитие в посока към 'снажен мъж, жена' (БЕР 2002 б: 655; те са остарели, необщопотребими лексеми в българските говори). В основния текст на *ЦИАИ 1160* няма следи от тези термини, но се наблюдава засилено контекстово присъствие на лексемата братовчѣдъ и поредност на родствената степен: ѣ вторѣн н третѣн братвчѣдамн мѣжа. съ вторымн н съ третымн братвчѣдамн жены ѣго 162б; в редовна употреба са и непреведените гърцизми: нн братовъ мн снъ, нлн дъщн, къ женныхъ мн анепсѣѣ не съмѣшаат ѣ 197б и др.

Допълнително значение придобиват съчетанията малн снновьць, малл снновнцѣ в значение 'син или дъщеря на първи братовчеди' *ЦИАИ 1160*, л. 210б–211а.

Стрнць: стрнць нме трнждн глѣт се. нлн прѡсть стрнць ѡцѣ нлн мѣре брѣтъ нже ѣ третѣа во стѣпенн къ снѡвцѣ нлн къ снѡвнцн свѡен нлн велнkn стрнць ѣко дѣдовъ нлн бѣбннь брѣтъ 210б. Стрнць, в по-стари текстове стрн, назовава чичото, брата на бащата, θεῖος, за разлика от оунецъ ‘вуйчо, брат на майката’ срещу същото гръцко съответствие (Трубачев 1959: 79). Лексемата стрнць се извлича от фрагмент, озаглавен ннако, който не се идентифицира като част от изданията от Горчаков текст. Възможно е това да се дължи на пропуск. В него се говори за прѡсть стрнць ‘брат едновременно на майката или бащата’, велнкъ стрнць ‘дядов или бабин брат’ и малн стрнць ‘първи братовчед на майката или бащата’ (вж. по-долу аналогията с тетъка). Сродни с посочените названия се извличат от основната част на *ЦИАИ 1160*, където обаче се използва само оунка: оунка во нарѣчетъ сѧ велнкъ бжтвнын ѣже ѣ сестрннь братъ, снрѣтъ братъ н сестра. н братъ ѡбо мѣре моѣа ѣстъ мн велнкын ѡнка. н ѣстъ сѣ третѣаго степѣ по мѣрѣ. такоже н сестра мѣре моѣа ѣстъ мн велнкаа лѣлѣ. а братъчѣа нлн братъчѣада мѣре моѣа нлн ѡца моѣго, ѣстъ мн малын ѡнка н малаа лѣлѣ 163б.

Тетъка: не можеть ннже тет’кѡ просто н снѡвнцѣ, не можеть ннже тет’кѡ малю н снѡвнцѣ 209а; н понѣже трн тет’кн рѣхѡ наздѧ прѡсто тет’кѡ велнкѡ тет’кѡ н малю тет’кѡ, глѣмь. ѣко прѡста тет’ка ѣ ѡчѣа нлн мѣрнна сестра; велнкаа тет’ка ѣ, дѣдова нлн бѣбнна сѣстра. н малаа тет’ка ѣ ѡчѣа нлн мѣрнна прѣва братъчѣада 210б. В оригинала на Скордилий еквивалентите са ἀπλωῶς θεῖα ‘леля, сестра на майката; общо название за сестрата на майката или бащата’, μεγάλη θεῖα ‘сестра на бабата или дядото’, μικρά θεῖα ‘първа братовчедка на бащата или майката’. Както вече е посочвано в литературата (Даскалова, Велчева 1982: 61–62), родственото название е с единична употреба в *Супрасълския сборник*, но се среща още в зората на юридическата традиция в Първото българско царство с преводите на *Номоканона* от 14 титула без тълкувания и *Еклогата*. За българската езикова история е важен фактът, че от XIV в. в паметници с източнобългарски произход се появява названието лѣлѣ вм. тетъка, за първи път засвидетелствано в превода на *Манасиевата хроника* (Среднеболгарский перевод 1988: 328; Тасева 2021: 410–412). То е обичайно за основния текст на ръкопис *ЦИАИ 1160*, където за сметка на това липсва тетъка: такоже н сестра мѣре моѣа ѣстъ мн велнкаа лѣлѣ, а братъчѣа нлн братъчѣада мѣре моѣа нлн ѡца моѣго, ѣстъ мн малын ѡнка н малаа лѣлѣ 163б.

Съпътстващите уточняващи прилагателни възникват по модела на византийските родствени названия. Те се срещат още през IX–X в. в редица правни кодекси като *Прохирона*, *Епанагогата*, *Василиките*, някои от които никога не са превеждани в славянска среда. Представлява интерес как преводачите отбелязват някои позиции на родство по сребрена линия с прилагателните велнкъ, малъ. Особеност на текста на Скордилий е въвеждането на още една средна степен – прѡсть, прѡста в съчетание, което замества самото название, основната позиция. Еквивалентът в гръцки е на-

речие, а не прилагателно – ἀπλῶς, т.е. ‘просто, само тетка’. Той маркира неутралност, но при преписване се осмисля от славянските книжовници по аналогия като прилагателно. Другите две названия са интересни основно с варирането между велнкъ – голѣмъ в някои ръкописи и преди всичко в *Синтагмата на Властар*: голѣма тетъка, голѣмъ стрнць, рѣкше дѣдовоу сестроу н брата (Новаковић 1907: 136; Даскалова, Велчева 1982: 61; Гранберг, Федер 2021: 204). Те илюстрират навлизането на типичното за българската говорна територия прилагателно голѣмъ в синонимна функция на велнкъ (примери за същото през XIV в. в превода на *Манасиевата хроника*, като голѣмоокъ – Среднеболгарский перевод 1988: 288). В исторически план съчетанията с тези определения променят значенията си, например в сръбски диалекти днес *велика баба* е майката на бащата, а *мала баба* – на майката; в български диалекти *голяма мама* е бабата; *мал дедер* е по-малкият брат на девера; възникват други определения, например *стар дедер* ‘по-големият брат на девера’, и др. (Бјелетић 1994: 201; Китанова 2010: 79, 92). Различия в семантичното осмисляне се наблюдават още в диахрония, както се вижда от примерите за съчетанията с апелативите стрнць и оунка, лелѣ и тетъка според двете различни части на *ЦИАИ 1160*.

Шоуъръ. Това е един от основните термини, разглеждани при триродство-то: ѿнь бо рѣ ѡзь, ѿнь рѣдь жеѿа моѿа н брѣтъ ѿѣе, н ннь шѣрн моего жена 215а. Обозначава брата на съпругата спрямо съпруга и съответства на гр. композит γυναικάδελφος. Днес има общобългарска употреба (Китанова 2010: 86, 96; Георгиева 2016: 78, 127). Употребява се и в основната част на *ЦИАИ 1160*: ннже шѣрѣ мн братъ жены моѿа не може въззати рѣвѣа мн братѣчѣдѣ, нн ѡнеѣѣа мн 163а.

В преписа от *ЦИАИ 1160* е засвидетелствана лексемата шоуъръ в ж.р.: нн вториѣ внкѣ нн трѣ внкѣ нн шѣрѣ 207а, ѿ тѣν προεγγόνην, ѿ тѣν ἀεγγόνην (сравни контекста при въноука). Това изписване смятам за неточно, възникнало по аналогия с шоуъръ. Правилното разночетене се предлага в *РНБ ОР Погод.243*: пращоуъръ > пращоуърѣ, л. 113а. Последният пример е изключително ценен, тъй като става въпрос за много рядко название за далечно родство. В *Прохирона* по неговия Иловички препис от 1262 г. се използва пращоуъръ в м.р. ‘праправнук’, ἀεγγόνος (Цибранска-Костова 2021: 101–102). В допълнението на *ЦИАИ 1160* без всякакво съмнение следва да се чете пращоуъръ в същото значение ‘праправнучка’, ἀεγγόνη. Лексемата не само контекстово съответства на гръцкия оригинал, но по всяка вероятност е белег на превода, който впоследствие е затруднил преписвачите в означаването на тази роднинска позиция. Примерът допълва историята на термините пращоуъръ, пращоуъръ на Славянския юг⁶.

⁶ По-богато документиране на пращоуъръ, прощоуъръ има в руски източници, сравни Срезневский 1902 2: 1375 в летописни съчинения за уточнение на далечната генеалогия на рус-

От направения преглед на терминологията в допълнението към ръкопис *ЦИАИ 1160* може да се направят следните изводи: 1. Характерна особеност в превода на съчинението на Скордилиий за степените за родството е изборът на основен термин с обобщаващ характер, който се натовазва с двойствено значение за означаване на родство и по мъжка, и по женска линия, сравни *стрнць*, *тетъка* срещу *оунка*, *лелѣ* в основната част на ръкописа; 2. Подобно обобщение се постига със *снновъць* и *снновнца*, които заместват *братанъць*, *братанька*, *сестрнъць*, *сестрнънь*; 3. В повечето случаи за по-далечна генеалогия не се създава специален термин, а основният се маркира със словообразователен елемент (*прѣ/прамама*, *прѣ/правъноука*) или влиза в съчетание с числително редно/прилагателно – *велнка* *тетъка*, *велнкъ* *стрнць*, *вътора* *баба*, *мала* *тетъка*, *трета* *баба*, *трета* *въноука* и др.; 4. Използвани са редки роднински термини – *пасторъка*, *пасторъкъ*, *пашеногъ*, *працоура*.

Б. Термини за духовното родство. От раздела за духовното родство в *ЦИАИ 1160* е запазена малка част. Текстът прекъсва на л. 218а, а сравнението с *РНБ ОР Погод.243* показва, че, както на места в останалата част на ръкописа, и в допълнението някои коли са разформирвани. Изложението от л. 218а продължава на л. 220б. Така обемът на целия ръкопис наистина е 220 листа, но има още един лист с рисунки и проби на перото от по-късни ползватели. Изписват се лични имена, молитвени възгласи (сравни *штаць*, *штацн<отъць*) и кратки фрази, заслужаващи внимание във връзка с предположенията в каква среда е битувала книгата.

Сред термините за духовното родство се открояват следните заглавни думи и съчетания за назоваване на възприемника по реда на появата им в текста: *чловѣкъ* *вѣрънь*, *свѣдѣтель* *кръщеннн*, *прнѣмъць*, *коумъ*, *отъць* *доуховъньн*, *прнѣстъннкъ*; по отношение на кръщавания е налице терминологичното съчетание *ѡ* *стаго* *кръщенна* *прнѣтъ*. По традиция се изтъква превесът на духовното над биологичното родство. По-нататък се излагат забраните, които копират родството по кръв и стигат до седма степен. Родителят на кръщавания и кумът стават духовни братя и са във втора степен, а между възприемника и възпремания степенята на родство е първа, както между баща и син. Коментират се някои облекчени забрани и неспазването на нормите: *нѣдѣ* *оубѣ* *въ* *всѣмъ* *црн* *градѣ* *внднмъ* *таковѣ* *съ* *врѣдомъ* *брѣкн* *проходещее*. *нѣко* *сѣ* *брѣтъ* *мон* *възѣтъ* *въ* *женѣ* *сѣстрѣ* *прѣтѣн* *ѡ* *мѣнѣ* *н* *пѣкн* *прѣтѣю* *ѡ* *мѣнѣ* *снновъць* *мон* *възѣтъ* *въ* *женѣ* 220а. Пълна представа за лексиката и правните диспозиции в този раздел, както и в последния за осиновяването, дава ръкопис *РНБ ОР Погод.243*.

ките князе; сравни дори *прапрацоура* ‘отец пращура’ в СРЯ 1992: 136, 142, както *працоурята* за назоваване на потомци от шесто коляно в късни източници от XV–XVII в.

На въпроса каква е връзката между допълнението и основната част от ръкопис *ЦИАИ 1160*, не е трудно да се отговори. Всеки номоканон по правило съдържа норми от областта на семейното право, годежа, брака, зестрата, наследяването и др., а тези тематични области обуславят употребата на родствени названия, чрез които се описват правата и задълженията на субектите. В самия предполагам гръцки прототип – *Номоканона на Котелерий*, има раздел за 11 типа кръвосмешения и забранени връзки (Cotelerius 1677: 96–102). Най-компактната текстова единица по темата от *Псевдозонариния номоканон* е пакы сѣ заповѣднѣны ѿ законѣ кнѣ. ѿ сѣрѣствѣ нѣ ѿ запрѣщеньѣ брацѣ нѣ ѿ разлѣчнѣнѣ степенѣ рѣда. нѣх же пѣбаѣтъ блѣстнѣ ѿ стѣго кръщенїа. нѣ ѿ ѣже по плѣтнѣ кръве. възвѣпѣ же нѣ ѿ брачнѣнѣ рѣжакохъ (159а–166а). Тя е без точен кореспондент в гръцкия образец. Текстът е една от многобройните компилации въз основа на нормите за родството в гръкоримското, а впоследствие във византийското светско и канонично право. Със сигурност един от източниците ѝ е титул VII на *Прохирона* за забранените бракове (Smochina 1968); възможно е да е допълвана с преработки на Апендикса към *Еклогата* и други текстове, възникнали в провинциалните центрове на Византийската империя. Втори сходен по тематика текст се разполага на л. 195б–198б, т.е. допълнението на Скордилий е в позиционна близост до него. Той е онасловен стѣне сѣродѣствѣ нѣ ѿ брацѣ законѣнѣ. нѣ ѿ ѣже безъ законѣна посагащнѣ. нѣ ѿ разлѣчнѣнѣ сѣрѣства ѣже ѿ кръве нѣ ѿ плѣтнѣ. нѣдѣ пѣбаѣтъ бракъ сѣтворитнѣ, нѣ нѣдѣ не пѣбаѣтъ... Следователно в епохата на османското владичество при липса на централизирана светска и отслабена църковна власт в православните етнически общности на Балканите към готови правни кодекси са били добавяни преписи на по-късни преводни съчинения в тематична връзка с основния текст. Съвсем не е случайно, че според известната досега информация съчинението на Скордилий се преписва в юридически сборници и като добавка към *Синтагмата на Матей Властар*. *Псевдозонариният номоканон* очертава естествена среда за разпространението му. Ако се съди по безюсовата графика и общите езикови черти, преписът на допълнението в *ЦИАИ 1160* е осъществен в западен (вероятно югозападен) ареал, контактна зона между български и сръбски диалекти (сравни макеѣа в *ЦИАИ 1160*, 215б, но в основния текст мащѣа: нн къ мащесѣ моѣн 197б; мащѣа и в *РНБ ОР Погод.243*, 121б). Поради липса на достатъчно изследвания (или поне на мен не са ми известни) е рано да се говори за точната локализация на самия превод. Оригиналът на Скордилий съществува и в печатен, и в ръкописен вид. Активните връзки на Венеция с атонските манастири и печатните ателиета на Балканите през XVI в. значително увеличават предполагаемите средища на поява. Исторически

обособените подведомствени територии на Охридската архиепископия, с които са свързани някои преписи на *Синтагмата на Матей Властар*, са ареал на съжителстване на славяно- и гръкоезичната книжовна традиция и изглеждат един възможен ареал на възникване на превода. Влиянието на архиепископията в югозападнобългарските етнически територии, Софийско, част от източносръбските земи, Влашко и дори италиейските православни общини е особено силно до 1557 г., откогато се възстановява Печката/Ипекската патриаршия (Снегаров 1995: 306–330; Радославова 2020: 33). При всички случаи твърде вероятното преписване на допълнението към *ЦИАИ 1160* в западни територии повдига отново въпроса къде е създаден целият ръкопис. Той не може да се смята за окончателно решен⁷.

Изследваният текст има безспорно значение за южнославянската правна книжнина от Късното средновековие. Бидейки компилативен, той обобщава предходни диспозиции за родството и обогатява данните за употребата както на традиционни, така и на архаични роднински термини сред българите и сърбите. Това е още по-значимо при сравнение с печатния вариант на текста на Скордилий в киевско-печерския *Велик Требник на Петър Могила* от 1646 г., който се опира на друг превод, различен от южнославянския. Създава се възможност да се проследи един термин или номинационен процес в диахрония, а това е много по-слабо разработеното звено сред обилието от съвременна езикова и етнолингвистична информация по темата. Изнесените данни категорично се вписват в историята на българската роднинска терминология и засвидетелстват звено/етап от нейния развой. Предварително условие за по-задълбочен анализ и за по-смели заключения от предложените тук е да се издирят и проучат повече южнославянски преписи от съчинението на Захария Скордилий Марафара.

⁷ За западнобългарска локализация на *ЦИАИ 1160* се е произнесъл Р. Константинеску, но без никакви доказателства, сравни „originea sa este bulgărească occidentală, Vidin, sec. XIV“ (Constantinescu 1984: 37). В друга статия изнесох отделни факти, които изискват критична преценка: често пренебрегване на йотацията волтн сж 36б; отклонения от етимологичния юсов правопис прѣтѣжѣж 42б, рдсѣжѣнїе 49б, въ ржкѣ пѣаннцн 109б, затвърдяване на съгласни ѳрѣсь 37б, 111а, ѳрѣзь 199б, ѳрлсь 133б, ѳрдзь 199б, облъвает, облъвн сж 137а и др. (Цибранска-Костова 2020). Меродавна засега е хипотезата за търновски произход на превода на *Псевдо-зонариния номоканон*; по отношение на *ЦИАИ 1160* не може да се изключи възможността за западнобългарски препис по търновски протограф. Ключ към разрешаването на въпроса би могла да бъде идентификацията на основния преписвач тах йеромонах Симеон въз основа на комплекс сравнения (тителатура, почерк, езикови особености) с ръкописи, преписани от едноименни книжовници през втората половина на XIV в.

ЛИТЕРАТУРА

- Архивски номоканон 2007 *Архивски номоканон. Български ръкопис от XIV в.* Фото-тип. изд. Изданието подготвиха А. Кръстев и Цв. Янакиева. Шумен, 2007 [Arhivsi nomokanon. Balgarski rakopis ot XIV v. Fototip. izd. Izdaniето podgotviha A. Krastev i Ts. Yanakieva. Shumen, 2007].
- Атанасова 1984 А т а н а с о в а, Н. *Филиграноложки проблеми на български ръкописи от XIV–XV в. (Запазени в България).* Дисертация. София, 1984 [Atanasova, N. *Filigranolozhki problemi na balgarski rakopisi ot XIV–XV v. (Zapazeni v Bulgaria).* Disertatsia. Sofia, 1984].
- БЕР *Български етимологичен речник.* Т. 1–8–. София, 1971–2017– [Balgarski etimologichen rechnik. Т. 1–8–. Sofia, 1971–2017–].
- Бјелетић 1994 Б ј е л е т и ћ, М. *Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику.* – Јужнословенски филолог, 50 (1994), с. 199–207 [Bjeletić, M. *Terminologija krvnog srodstva u srpskohrvatskom jeziku.* – Južnoslovenski filolog, 50 (1994), s. 199–207].
- Георгиева 2016 Г е о р г и е в а, Цв. *Родството и роднинските названия в българския език (Семантика и лексикографско представяне).* София, 2016 [Georgieva, Tsv. *Rodstvoto i rodninskite nazvania v balgarskia ezik (Semantika i leksikografsko predstavuane).* Sofia, 2016].
- Герд 2016 Г е р д, Л. *Мануил Малакс.* – В: Православная энциклопедия. Под ред. патриарха Алексея. Т. 43. Москва, 2016, с. 167–168 [Gerd, L. *Manuil Malaks.* – V: *Pravoslavnaia entsiklopediia.* Pod red. Patriarkha Alekseia. Т. 43. Moskva, 2016, s. 167–168].
- Горчаков 1880 Г о р ч а к о в, М. И. *О тайне супружества. Происхождение, историко-юридическое значение и каноническое достоинство 50-й (по спискам патриархов Иосифа и Никона 51-й) главы печатной Кормчей книги.* Исследование по истории русского церковного права. Санкт-Петербург, 1880 [Gorchakov, M. I. *O taïne supruzhestva. Proiskhozhdenie, istoriko-iuridicheskoe znachenie i kano-nicheskoe dostoinstvo 50-ї (po spiskam patriarkhov Iosifa i Nikona 51-ї) glavy Kormcheї knigi.* Issledovanie po istorii russkogo tserkovnogo prava. Sankt-Peterburg, 1880]. https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Gorchakov/ (12.12.2021).
- Гранберг, Федер 2021 Г р а н б е р г, А., У. Ф е д е р. *За Златната верига и за степените на брака.* – Старобългарска литература, 63–64 (2021), с. 184–217 [Granberg, A. W. *Veder. Za Zlatnata veriga i za stepenite na braka.* – Starobalgarska literatura, 63–64 (2021), s. 184–217].

- Даскалова, Велчева 1982 Д а с к а л о в а, А., Б. В е л ч е в а. *Из българската роднинска терминология* [Daskalova, A., B. Velcheva. *Iz balgarskata rodninska termikologiya*]. – *Palaeobulgarica*, 6 (1982), № 4, с. 58–68.
- Иванова 1981 И в а н о в а, К. *Български, сръбски и молдовлахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин*. София, 1981 [Ivanova, K. *Balgarski, srabski i moldovlahijski kirilski rakopisi v sbirkata na M. P. Pogodin*. Sofia, 1981].
- Илиев 2010 И л и е в, И. *Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите*. София, 2010 [Iliev, I. *Ohridskiyat arhiepiskop Dimitar Homatian i balgarite*. Sofia, 2010].
- Китанова 2010 К и т а н о в а, М. *Етнолингвистични етюди*. Велико Търново, 2010 [Kitanova, M. *Etnolingvisticzni etyudi*. Veliko Tarnovo, 2010].
- Китанова 2014 К и т а н о в а, М. „Чуждите деца“ в българската култура и език. – *Български език*, 61 (2014), № 3, с. 19–32 [Kitanova, M. „Chuzhdite detsa“ v balgarskata kultura i ezik. – *Balgarski ezik*, 61 (2014), 3, s. 19–32].
- Левшина 2021 Л е в ш и н а, Ж. Л. *Рукописи сербского правописания Российской национальной библиотеки*. Каталог. Санкт-Петербург, 2021 [Levshina, Zh. L. *Rukopisi serbskogo pravopisaniiia Rossiiskoi natsional'noi biblioteki*. Katalog. Sankt-Peterburg, 2021].
- Найденова 2021 Н а й д е н о в а, Д. *Забранените бракове в славянските правни текстове*. – В: *Югоизточна Европа през вековете: социална история, езикови и културни контакти* (= *Studia Balkanica*, 35). Състав. Л. Тасева, П. Данова. София, 2021, с. 165–188 [Naydenova, D. *Zabranenite brakove v slavyanskite pravni tekstove*. – V: *Yugoiztochna Ecropa prez vekovete: sotsialna istoria, ezikovi i kulturni kontakti* (= *Studia Balkanica*, 35). Sastav. L. Taseva, P. Danova. Sofia, 2021, s. 165–188].
- Новаковић 1907 Н о в а к о в и ћ, Ст. *Матије Властара Синтагмат. Азбучни зборник византијских црквених и државних закона и правила* (= *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење, споменици на српском језику*. IV). У Београду, 1907 [Novaković, St. *Matije Vlastara Sintagmat. Azbučni zbornik vizantijskih crkvenih i državnih zakona i pravila* (= *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje, spomenici na srpskom jeziku*. IV). U Beogradu, 1907].
- Павлов 1887 П а в л о в, А. С. *50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права*. Москва, 1887 [Pavlov, A. S. *50-ia глава Kormchei knigi, kak istoricheskii i prakticheskii istochnik russkogo brachnogo prava*. Moskva, 1887].

- Радославова 2020 Р а д о с л а в о в а, Д. *Българската книжнина от XVII век: Центрове, книжовници, репертоар*. София, 2020 [Radoslavova, D. *Balgarskata knizhnina ot XVII v.: Tsentrove, knizhovnitsi, repertoar*. Sofia, 2020].
- Райкова 1999 Р а й к о в а, М. *За някои лексеми в номоканонични текстове от XVII век*. – Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Филология, 1 (1999), с. 231–239 [Raykova, M. *Za nyakoi leksemi v nomokanonichni tekstove ot XVII vek*. – Nauchni trudove na Plovdivskia universitet „Paisiy Hilendarski“. Filologiya, 1 (1999), s. 231–239].
- Своден каталог 1982 Х р и с т о в а, Б., Д. К а р а д ж о в а, А. И к о н о м о в а. *Български ръкописи от XI до XVIII век, запазени в България*. Своден каталог. Т. 1. София, 1982 [Hristova, B., D. Karadzheva, A. Ikonomova. *Balbarski rakopisi ot XI do XVIII v., zapazeni v Baltaria*. Svoden katalog. T. 1. Sofia, 1982].
- Снегаров 1995 С н е г а р о в, Ив. *История на Охридската архиепископия-патриаршия*. Т. 2. *От падането ѝ под турците до нейното унищожение (1394–1767)*. 2. фототип. изд. София, 1995 [Snegarov, Iv. *Istoria na Ohridskata arhiepiskopia-patriarshia*. T. 2. *Ot padaneto i pod turtsite do neynoto unischtoshenie (1394–1767)*. 2. fototip. izd. Sofia, 1995].
- Среднеболгарский перевод 1988 *Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах*. Введение Д. С. Лихачева. Исследования И. С. Дуйчева, М. А. Саламиной. Словоуказатели О. В. Творогова. София, 1988 [Srednebogarskiĭ perevod Khroniki Konstantina Manassii v slavianskikh literaturakh. Vvedenie D. S. Likhacheva. Issledovaniia I. S. Duycheva, M. A. Salamiroy. Slovoukazateli O. V. Tvorogova. Sofia, 1988].
- Срезневский С р е з н е в с к и й, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. Т. 1–3. Санкт-Петербург, 1893–1912 [Sreznevskii, I. I. *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka*. T. 1–3. Sankt-Peterburg, 1893–1912].
- СРЯ 1992 *Словарь русского языка XI–XVII вв*. Вып. 18. Москва, 1992 [Slovar’ russkogo iazyka XI–XVII vv. Vyp. 18. Moskva, 1992].
- Суботин-Голубовић 2013 С у б о т и н - Г о л у б о в и ћ, Т. *Матија Властар Синтагма*. Са српскословенског језика превела Т. Суботин-Голубовић. Београд, 2013 [Subotin-Golubović, T. *Matija Vlastar Sintagma*. Sa srpskoslovenskog jezika prevela T. Subotin-Golubović. Beograd, 2013].

- Тасева 2021 Т а с е в а, Л. *Роднинската терминология като изпитание за преводача на Манасиевата хроника: двуко-ренни думи.* – В: Югоизточна Европа през вековете: социална история, езикови и културни контакти (= Studia Balkanica, 35). Състав. Л. Тасева, П. Данова. София, 2021, с. 407–436 [Taseva, L. Rodninskata terminologia като izpitanie za prevodacha na Manasievata hronika: dvukorenni dumi. – V: Yugoiztochna Ecropa prez vekovete: sotsialna istoria, ezikovi i kulturni kontakti (= Studia Balkanica, 35). Sastav. L. Taseva, P. Danova. Sofia, 2021, s. 407–436].
- Толстая 2009 Т о л с т а я, С. М. *Категория родства в этнолингвистической перспективе.* – В: Категория родства в языке и культуре. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва, 2009, с. 7–22 [Tolstaia, S. M. Kategoriiia rodstva v etnolingvisticheskoj perspektive. – V: Kategoriiia rodstva v iazyke i kul'ture. Отв. red. S. M. Tolstaia. Moskva, 2009, s. 7–22].
- Требник 1646 *Требник Петра Могилы.* У 3 тома. Киев: Тип. Киево-Печерской Лаври, 16.XII.1646. Репринт Канберра–Мюнхен–Париж, 1988 [Trebnyk Petra Mohuly. U 3 tomakh. Kyev: Тур. Kyevsko-Pecherskoj Lavri, 16.XII.1646. Reprint Kanberra–Miunchen–Parizh, 1988].
- Трубачев 1959 Т р у б а ч е в, О. Н. *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя.* Москва, 1959 [Trubachev, O. N. Istoriiia slavianskikh terminov rodstva i nekotorykh drevneishikh terminov obshchestvennogo stroia. Moskva, 1959].
- Холиолчев, Младенов, Радева 2012 Х о л и о л ч е в, Хр., М. М л а д е н о в, Л. Р а д е в а. *Българска семейно-родова лексика. Енциклопедичен речник.* София, 2012 [Holiolchev, Ch., M. Mladenov, L. Radeva. Balgarska semeyno-rodova lek-sika. Entsiklopedichen rechnik. Sofia, 2012].
- Христова-Шомова 2021 Х р и с т о в а - Ш о м о в а, И. *Из лексиката на новоизводните преводи.* – В: Summa cum pietate. Studia Litterarum. Сборник, посветен на 90-ата годишнина на чл.-кор. проф. Т. Бояджиев. Шумен, 2021, с. 145–154 [Hristova-Shomova, I. Iz leksikata na novoizvodnite prevodi. – V: Summa cum pietate. Studia Litterarum. Sbornik v chest na 90-a godishnina na chl.-kor. prof. T. Boyadzhev. Shumen, 2021, s. 145–154].
- Цибранска-Костова, Мирчева 2012 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М., Е. М и р ч е в а. *Зайковски требник от XIV век. Изследване и текст.* София, 2012 [Tsibranska-Kostova, M., E. Mircheva. Zaykovski trebnik ot XIV v. Izsledvane i tekst. Sofia, 2012].

- Цибранска-Костова 2020 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М. *Ръкопис ЦИАИ 1160 от XIV век и монашеството*. – В: Българският език. Исторически и съвременни аспекти. Сборник в чест на 140 години от рождението на акад. Стефан Младенов. София, 2020, с. 220–234 [Tsibranska-Kostova, M. *Rakopis TsIAI 1160 ot XIV v. i monachestvoto*. – V: *Balgarskiyat ezik. Istoricheski i savremenni aspekti. Sbornik v chest na 140 godini ot rozhdenieto na akad. Stefan Mladenov*. Sofia, 2020, s. 220–234].
- Цибранска-Костова 2021 Ц и б р а н с к а - К о с т о в а, М. *Прохирон/Закон градски. Юридическото наследство на православното славянство*. София, 2021 [Tsibranska-Kostova, M. *Prohiron/Zakon gradski. Yuridicheskoto nasledstvo na pravoslavnoto slavyanstvo*. Sofia, 2021].
- Alexandrov 2012 A l e x a n d r o v, V. *The Syntagma of Matthew Blastares. The destiny of a Byzantine Legal Code among the Orthodox Slavs and Romanians 14–17 Centuries*. Frankfurt am Main, 2012.
- Apostolopoulos 2001 A p o s t o l o p o u l o s, D. G. *Le droit byzantin dans le cadre de l'Émpire Ottoman. Problèmes et solutions adoptés à partir du premier siècle après la prise de Constantinople*. – In: *Byzantine Law. Proceedings of the International Symposium of Jurists*. Thessaloniki, 10–13.12.1998. Ed. Ch. Papastathis. Thessaloniki, 2001, p. 71–78.
- Constantinescu 1984 C o n s t a n t i n e s c u, R. *Vechiul drept romanesc scris. Repertoriul izvoarelor 1340–1640*. Bucuresti, 1984.
- Cotelerius 1677 C o t e l e r i u s, J.-B. *Ecclesiae Graecae Monumenta*. T. 1. Paris, 1677.
- Du Cange 1954 D u C a n g e, Ch. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. Bd. 1. A–B; Bd. 2–3. C–F; Bd. 4–5. G–N; Bd. 6–7. O–S; Bd. 8–10. T–Z. Graz, 1954 (reprint).
- Geanakoplos 1966 G e a n a k o p l o s, D. *Byzantine East and Latin West: two worlds of Christendom in the Middle ages and Renaissance*. Oxford, 1966.
- Getov 2014 G e t o v, D. *A Catalogue of the Greek Manuscripts at the Ecclesiastical Historical and Archival Institute of the Patriarchate of Bulgaria*. Vol. 1. Bačkovо Monastery. Turnhout, 2014.
- Hépitès 1910 H é p i t è s, A. Th. *Dictionnaire Grec-Français et Français-Grec*. T. 3. Ev Αθήνας, 1910.
- Hexabiblos 1851 H e x a b i b l o s. *Manuale legum sive Hexabiblos cum appendicibus et legibus agrariis*. Ed. G. E. Heimbach. Lipsiae, 1851.

- Krumbacher 1897 K r u m b a c h e r, K. *The History of Byzantine Literature: from Justinian to the end of the Eastern Roman Empire (527–1453)*. 2. ed. Munich, 1897.
- LS 1996 *A Greek-English Lexicon*. Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. With revised supplement. Oxford, 1996.
- Miklosich 1977 M i k l o s i c h, F. *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Emendatum auctum. Vindobonae, 1862. Neudruck der Ausgabe. Wien, 1977.
- Pantazopoulos 1967 P a n t a z o p o u l o s, N. J. *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*. Thessaloniki, 1967.
- Papastathi 2013–2014 P a p a s t a t h i, D. *Observations sur la culture juridique des Grecs orthodoxes sous la domination ottomane (milieu du XVe–milieu du XIXe siècle)*. – Études Balkaniques (Paris), 19–20 (2013–2014), p. 101–134.
- Pitsakis 2006 P i t s a k i s, K. *Parentés en dehors de la parenté: formes de parenté d'origine extra-législative en droit byzantin et post-byzantin*. – In: Parenté et société dans le monde grec. De l'Antiquité à l'âge moderne. Eds. A. Bresson et al. Actes du colloque international, Volos (Grèce), 19–21 juin 2003. Bordeaux, 2006, p. 297–325.
- Smochina 1968 S m o c h i n a, N. *Le Procheiros nomos de l'empereur Basile (867–879) et son application chez les Roumains au XIV siècle*. – *Balkan Studies*, 9 (1968), p. 167–208.
- Sophocles 1860 S o p h o c l e s, E. A. *A Glossary of Later and Byzantine Greek*. London, 1860.
- Zachariae von Lingenthal 1881 Z a c h a r i a e v o n L i n g e n t h a l, K. E. *Die Handbücher des geistlichen Rechts aus den Zeiten des untergehenden byzantinischen Reiches und der türkischen Herrschaft*. St. Pétersbourg, 1881.
- Ženuch et al. 2018 Ž e n u c h, P. E. B e l y a k o v a, D. N a y d e n o v a, P. Z u b k o, Š. M a r i n ě á k. *Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mnišskeho a svetského života z prelomu 16.–17. Storočia* (= Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. 5). Bratislava–Moskva–Sofia–Košice, 2018.
- Αρμενόπουλος 1971 Π ι τ σ á κ η ς, Κ. Γ. (ed.) *Αρμενόπουλος Κωνσταντίνος. Πρόχειρον νόμων ή Εξάβιβλος*. Δίκαιο-Νομοθεσία. Βυζαντινά και Νεοελληνικά Κείμενα. 1. Αθήνα, 1971 [Pitsakēs, K. G. (ed.) Armenópulos Kōnstantinos. Procheiron nomōn ē Exabiblos. Dikaio-Nomothesia. Byzantina kai Neoellēnika Keimena. 1. Athēna, 1971].
- Κιρκικακη 2012 Κ ι ρ κ ι κ α κ η, Ι. Γ. *Ζαχαρίας Σκορδύλιος. Βίος και έργο*. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη, 2012 [Kirkikakē, I. G. Zacharias Skordyllos. Bios kai ergo. Diplōmatikē ergasia. Thessalonikē, 2012].

ИЗПОЛЗВАНИ ЕЛЕКТРОННИ ИЗТОЧНИЦИ

Ръкопис РНБ ОР Погод. 243.

<http://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=18B0724B-C5B2-4264-AC52-34E7900D92F8> (посетен на 30.12.2021).

Portail Biblissima. Zacharias Scordylios Canonica Grec.

<https://portail.biblissima.fr/fr/ark:/43093/oedata8fe5d077f489482e28189f734673ecc1f9eb9b23> (посетен на 21.11.2021).

Pinakes. Textes et manuscrits grecs

<https://pinakes.irht.cnrs.fr/notices/cote/62039/> (посетен на 13.12.2021).

LBG: Trapp, E. (ed.). *Lexikon zur byzantinischen Gräzität besonders des 9.–12. Jahrhunderts* (= Veröffentlichungen der Kommission für Byzantinistik, VI/1–8), Wien, 1994–2017.

<<http://stephanus.tlg.uci.edu/lbg/#eid=1>> (посетен на 02.12. 2021).

THE KINSHIP TERMINOLOGY IN SLAVONIC LEGAL TEXTS FROM THE LATE MIDDLE AGES

(The 17th Century Supplement to the Ms. Slav. CIAI 1160)

(Summary)

The article analyzes the fifteen folia (ff. 206–220) added in the 17th century to the *Ms. Slav. 1160* from the collection of the Church Historical and Archival Institute of the Bulgarian Patriarchate in Sofia (*CIAI 1160*). The 14th century manuscript is the earliest preserved legal miscellany in Bulgaria. The supplement is identified as a copy of Zacharias Scordylios' work on the degrees of kinship and the forbidden marriages that was first published in Venice in 1563 as part of the Greek Horologion, and independently in 1588 in a vernacular version. The main tasks are to reveal the connection between this addition and the core text of the manuscript; to determine its linguistic affiliation on the basis of the representatives in the lexico-semantic group of kinship terms by comparison to both the terminology in the main part of *CIAI 1160*, and the Slavic legal literature of the Late Middle Ages. It is concluded that: 1. A characteristic feature of the translation of Scordylios' work is the choice of a generalizing term which has a dual meaning to denote kinship in both male and female lines, compare стрнць, тетъка against оунка, лелѣ in the main body; 2. A similar generalization is achieved with снновьць and снновница that replace братаньць, братанька, сестрнць, сестрнцьнъ; 3. To designate a more distant relationship no new term is coined, but a word-forming element is added to the main term (прѣ/прамама, прѣ/правъноука), or the latter forms a compound term with a numeral or an adjective: велнка тетъка, велнкъ стрнць, вътора баба, мала тетъка, трета баба, трета въноука; 4. Rare lexemes are attested: пасторъка, пасторъкъ, пашеногъ, пращоура. The presented data enrich the history of the Bulgarian kinship terminology and testify to the importance of blood and family ties for the preservation of identity during the Ottoman times on the Balkans.

The supplement to *Clai 1160* seems to have been copied in a western (probably southwestern) area, in a contact zone between Serbian and Bulgarian dialects. As for the translation itself, given the active relations of Venice with some Athonite monasteries and printing shops on the Balkans during the 16th century, it could have been carried out in many centers. Nevertheless, the territories historically subordinated to the Ohrid archbishopry, from which some copies of *Syntagma* of Matthew Blastares originated, might have been the area where the supplement was presumably written. The translation appeared in the last quarter of the 16th century at the earliest.

Keywords: South Slavic diachronic kinship; Zacharias Scordylas; Slavic legal translations in the Late Middle Ages.

*Mariyana Tsibranska-Kostova,
Institute for Bulgarian Language – Bulgarian Academy of Sciences*